

Zaměstnanost nebo rodinný krb?

Přesto, že tato stať pojednává o vedoucích pracovnicích, považují za nutné věnovat několik slov principiálním problémům „ženské otázky“ vůbec. I když byl základní přístup k ženské otázce vyjasněn před více než sto lety a praxe jeho správnost potvrdila, působí stále ještě zastaralé názory, nevyjasněnost a často i neinformovanost. Kromě toho, začneme-li uvažovat o problematičnosti ženské zaměstnanosti vůbec, ztrácí problém žen ve vedoucích funkcích svůj *raison d'être*, neboť měla-li by být zaměstnanost žen omezoována, pak možnost uplatnění žen ve vedoucích funkcích nemůže být chápána jako problém, který stojí za vážnější zamyslení.

V posledních desetiletích se centrálním problémem celé světové sociologické literatury zabývající se ženskou zaměstnaností oprávněně stala dvojí role ženy.

Byli to jak buržoazní autoři, tak marxisté, kteří tuto otázku začali rozpracovávat, neboť stále rostoucí zaměstnanost žen v průmyslově vyspělých zemích začala vyvolávat problémy, vyžadující teoretická řešení a praktická opatření. Zároveň oživený zájem o „ženskou otázku“ vyvolal i řadu nesprávných názorů a koncepcí, opětovné křivení ideálu měšťácké ženy v nejrůznějších variantách. Socialistická společnost se na dosaženém stupni vývoje potýká s mnoha problémy: s nedostatky dětských zařízení (jak kvantitativními, tak kvalitativními), s výchovou a náplní volného času dětí zaměstnaných rodičů, s nedostatky v pracovních podmínkách žen, s nedostatečnou úrovní služeb, která dosud není s to účinněji redukovat „druhou směnu“ zaměstnaných žen a jinými potížemi. Tyto a podobné nedostatky vedly k tomu, že to, co se zhruba před deseti či patnácti lety zdálo jasné — totiž, že emancipace ženy je možná pouze v souvislosti s jejím zapojením do pracovní a

společenské činnosti — se začalo zamlžovat.

Biologická funkce ženy je pouze jednou stránkou dvojí role ženy, ve své podstatě neměnnou. Naše společnost uzákonila ochranu mateřství a řadou opatření pokračuje v prohlubování této ochrany. Vytvořila základní podmínky pro to, aby se matky malých dětí mohly věnovat své mateřské funkci, aby se v době, kdy je matka pro dítě nepostradatelnou, nemusela od dítěte odlučovat.

Druhá stránka, tj. zapojení ženy do pracovního procesu, je stránkou pohyblivou, která podléhá vývoji a mění se spolu se změnou společnosti. Jestliže ve staré společnosti byly obě funkce územně spojeny, neznamená to, že moderní společnost nemůže překonat tuto historicky vzniklou situaci, umožnit ženě rovnocenné postavení ve společnosti, zajistit její rozvoj. Již klasikové formulovali základní okruhy problémů, které stojí před společností v souvislosti s dvojí rolí ženy a na jejichž řešení závisí zmírňování a postupné odstranění rozporu, který byl a stále ještě je někdy ličen jako neřešitelný. Jde nejen o ochranu mateřství, ale i materiální a duchovní zabezpečení dětí v době, kdy jsou rodiče v zaměstnání, vytvoření takových společenských podmínek, zejména takové úrovně terciární sféry, která umožní podstatnou redukci domácích prací, rozšíří volný čas rodinných příslušníků, umožní potřebný odpočinek, rozvoj osobních zájmů, zvyšování kvalifikace. Společnost se musí soustavně zabývat zlepšováním pracovních podmínek žen a všemi prostředky bojovat proti starému mýtu ženy, pomáhajícímu udržovat její méněcenné postavení ve společnosti.

Uskutečnit tyto předpoklady, tj. uvést rovnoprávnost do denního života, nelze rázem, neboť jde o řadu konkrétních společensko-ekonomických opatření, jejichž realizace je závislá na ekonomické a kulturní úrovni společnosti. Ukazuje se však,

že je v silách společnosti tento „konflikt rolí“ postupně mírnit. Ideově politické milie, které se zejména v posledních letech vytvořilo kolem ženské otázky, narůstající zaměstnanost žen na jedné straně a zaostávání ve vytváření nezbytných podmínek odpovídajících moderní realizaci ženské práce na straně druhé, zastaralé názory na ženu, to všechno vyvolalo dramatisaci dvojí role. Naprosto nejde o podceňování a zlehčování obtíží zaměstnaných žen. Jde o argument, že nerovnoprávné postavení žen ve společnosti nelze, na rozdíl od právního zrovnoprávnění, uskutečnit ze dne na den. Na tento problém poukazoval Lenin, který rozdělil osvobození ženy v socialistické společnosti na dvě etapy. Úkolem první etapy je odstranění všech právně zakotvených článků, které omezují formální rovnoprávnost ženy, úkolem druhé etapy je faktické zrovnoprávnění, uvedení formální rovnoprávnosti do denního života. Jádrem tohoto dlouhodobého procesu, který zasahuje i do naší dnešní etapy socialistické společnosti je skutečnost, že i když bylo dosaženo formální rovnoprávnosti a učiněno mnoho kroků k rovnoprávnosti faktické, zaujímá žena ve společnosti dosud poněkud jiné postavení než muž. Příčina spočívá v tom, že nejen výdělečně pracuje, ale že současně převážně pečuje o rodinu, děti, domácnost.

Vedoucí funkce a vzdělání

Při studiu ženské zaměstnanosti upoutávají pozornost především tři prosazující se tendence: vzrůstající zaměstnanost žen, rostoucí vzdělanost žen a podíl žen na vedoucích místech. Mezi těmito třemi trendy se ukazuje rozpor. Objektivně existuje podstatný rozdíl mezi rostoucí zaměstnaností žen a jejich vzděláním na jedné straně a uplatněním na místech, odpovídajících jejich dosažené kvalifikaci, tedy malým počtem žen na vedoucích místech na straně druhé.

Statistické údaje téměř všech zemí, včetně ČSSR, tyto proporce nezachycují. Všeobecně je udáváno, že u nás na vedoucích místech a v ústředních orgánech působí 4,8 % žen, tedy mizivé procento.

Problém malého počtu žen zastávajících vedoucí hospodářské funkce byl často zužován na jeden argument: těchto žen je málo, protože ve srovnání s muži mají

podstatně nižší úroveň kvalifikace, mají nižší úroveň vzdělání. Je tento argument skutečně platný?

Jedním z evidentních přínosů socialismu v širší kulturní sféře je zvýšená úroveň vzdělanosti, zejména v dosahování středoškolského a vysokoškolského vzdělání obyvatelstva a žen zvláště. Dosažení profesí, zaručujících vyšší sociální status na základě získaného vzdělání, bylo v minulosti vyhrazeno téměř výlučně dětem materiálně zajištěným. Z údajů dnešních kapitalistických států, týkajících se sociální podmíněnosti vzdělanostní struktury, vyplývají dva nezvratné momenty:

a) Třídí podmiňnost vzdělanostní struktury — většina středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných lidí se rekrutuje z majetných tříd a vrstev. Tak např. v Rakousku studuje na vysokých školách 6 %, ve Švédsku 4—5 %, v NSR 9 %, ve Francii 3 % studentů z dělnických a rolnických rodin. [1]

b) Vyučení a vyššího vzdělání dosahují u příslušníků „nižších tříd“ především muži. Mezinárodní úřad práce uvádí, že v Anglii odchází více než tři čtvrtiny patnáctiletých dívek ze školy přímo do zaměstnání. Stejně je tomu i v NSR, kde dívčí studium je zaměřeno zejména na výuku domácích prací, zatímco kvalifikovaných, vyučených pracovních sil v průmyslu je nepatrné procento. V Itálii je poměr mezi chlapci a děvčaty na středních školách 25 : 75 ve prospěch chlapců. podobně jako v USA.

Tento stav je ovlivněn jednak materiálními možnostmi rodin, jednak pevně zakotvenými předsudky, že chlapec je budoucím živitelem, zatímco dívka má „druhořadou“ úlohu, tj. v domácnosti a při výchově dětí. Investice do dívčina vzdělání se jeví neekonomickou a rozhodnutí v rodině o tom, kdo půjde studovat, se neřídí nadáním dětí, ale pohlavím.

Tento a podobný přístup je v pokrokovějších typech buržoazních společností kritizován jako zaostalý, avšak neúčinně. Na rozdíl, který činí například tak průmyslově vyspělá společnost, jako je společnost NSR, v přípravě chlapců a dívek pro povolání, poukazuje H. D u n c k e l m a n n : „Začíná to již výchovou a vzděláním mladých dívek. Zatímco mladý muž vychází ve svých životních předsta-

vách zcela samozřejmě z předpokladu, že v určitém věku bude vykonávat výdělečnou činnost a také živit rodinu, nevyvozuje mnoho dívek, stejně tak jako rodiče, žádné důsledky ze skutečnosti, že podstatná část žen bude velkou část svého života, mnohé dokonce trvale, výdělečně činných... Proto se u dívek nevyplácí — bez ohledu na jejich vlohy a možnosti výkonu — déletrvající a případně nákladnější odborné vzdělání, ačkoli mnohé zkušenosti naznačují, že nezřídka jsou takové životní představy v rozporu s pozdější zkušeností... Vývoj naší společnosti jasně ukazuje, že s pokračující technizací a automatizací klesá poptávka po nevyučených pracovních silách, zatímco poptávka po vzdělaných, kvalifikovaných pracovních silách stále stoupá.“ [2]

V tomto směru došlo u nás, ve srovnání s myšlením v buržoazních zemích, ke kvalitativní změně v myšlení lidí, především rodičů. Příčiny spočívají v základní změně podstaty společenského řádu, v možnostech, které jsou všem občanům poskytovány, ve změněném postoji k životním hodnotám. I když nelze tento stav idealizovat, je běžnou skutečností, že věno je nahrazováno investicemi do vzdělání dívek, že podstatně méně rodičů (než v buržoazních společnostech) žije v představě, že dívka bude provdáním zabezpečena a že jejím hlavním posláním a celoživotní náplní bude péče o rodinu a děti.

V uplatnění žen se v průběhu let začíná výrazně projevovat mnoho nových rysů. Především se ukazuje, že v řadě povolání, kde ženy pracovaly již dříve, začaly postupně zcela převládat (obchod, veřejné stravování, zdravotnictví, školství, sportovní průmysl ap.). Zároveň stoupá i jejich podíl v povoláních, kde tradičně pracovali muži, zvyšuje se úroveň odborné přípravy žen mladších věkových ročníků,

kteří ukončily povinnou školní docházku po roce 1950, a tempo tohoto přírůstku se neustále zvyšuje.

Z údajů jasně vyplývá, že u žen mladších věkových skupin se těžiště odborné přípravy výrazně soustřeďuje na oblast středoškolského a vysokoškolského studia. [3]

Vezmeme-li za základ rok 1950, připadala na 6 mužů 1 žena s vysokoškolským vzděláním. V roce 1961 klesl tento poměr na 4 : 1, v roce 1970 bude tento poměr zřejmě 2 : 1. Pokud jde o střední a odborné vzdělání s maturitou, byl poměr v roce 1950 4 muži : 2 ženám, v roce 1961 4 muži : 3 ženám. [4]

Důsledkem rychle rostoucího vzdělání žen je skutečnost, že dnes již v mladším obyvatelstvu získaly ženy, pokud jde o středoškolské vzdělání, převahu nad muži, ve vysokoškolském vzdělání je vztah 2 : 1 ve prospěch mužů.

Uváděla jsem tato srovnání proto, abych dokumentovala onen rozpor, o kterém jsem hovořila na počátku, rozpor mezi rostoucí vzdělaností žen na jedné straně a jejich nepatrným počtem ve vedoucích funkcích na straně druhé.

Zdálo by se totiž logické, že tato, v naší zemi jedinečná úroveň vzdělání žen se promítne i v tom, že dojde k pronikavé změně v uplatnění nabytého vzdělání, že velmi rychle poroste počet žen zastávajících odpovědná řídicí místa v naší společnosti. Avšak není tomu tak. Ačkoli ženy tvoří polovinu národa, je žen zastávajících vrcholné státní funkce nepatrné množství. Vzhledem k množství kvalifikovaných žen je nízký i počet žen, pracujících jako ředitelky závodů a podniků, vedoucí odborů, vedoucí kulturních a jiných zařízení, mistrové atd. V čem tkví příčina tohoto rozporu?

V nejobecnější rovině lze poukázat na dva nejzávažnější momenty.

Tabulka 1: Vývoj podílu žen v přípravě na povolání v %

Školní rok	Řádná příprava a denní studium				Studium při zaměstnání		
	Učební poměr	SVVŠ	SO a OŠ	VŠ	SVVŠ	SO a OŠ	VŠ
1948—1949	18,0	—	—	—	—	—	—
1954—1955	20,1	52,0	50,4	24,0	41,8	21,0	29,1
1958—1959	20,9	59,8	49,0	30,6	42,5	23,5	24,5
1964—1965	32,4	66,6	55,3	40,1	45,1	39,9	31,4

1. Je to dvojí role ženy, kdy žena jako matka a hospodyně „ztrácí“ jako pracovnice, neboť se většinou nemůže věnovat svému povolání tak jako muž. Jde jednak o fyzické zatížení (mateřství, práce v domácnosti), ale zároveň i o psychické zatížení. Každá vedoucí funkce klade na pracovníka požadavek věnovat se zaměstnání cele. Jde o nutnou duševní koncentraci, o to nerozptylovat se řadou drobných, avšak v rodině a při výchově dětí nezbytných prací, o takový fyzický a duševní stav, který umožní, aby pracovní doba byla intenzivně využita. Avšak nejen to. Jde o nutnost neustálého a soustavného kontaktu s výsledky moderních poznatků v oboru, tedy o čas na sebevzdělání. K tomu přistupuje i manipulovatelnost — požadavek, aby žena nebyla nucena úderem určité hodiny opustit práci, přerušit pokus, důležitou poradu atp. a spěchat za rodinnými a domácími povinnostmi. Tyto podmínky ve většině případů žena-matka nemá. Skutečnost, že žena sice dosáhne vysoké kvalifikace, avšak že ji tvůrčím, samostatným způsobem velmi často nerozvíjí, je někdy využívána jako argument, svědčící a nerovných duševních předpokladech žen ve srovnání s muži.

Úspěšnější vyřešení dvojí role je dále bezprostředně spojeno s úrovní služeb v nejširším slova smyslu. Délka nákupů, obtížnost dopravy, praní a čištění oděvů, příprava jídel, nedokonalé a značnou námahu vyžadující kuchyňské zařízení, to všechno představuje takovou brzdu pro ženy, že vyčíslení je téměř nemožné. Nejde jen o počet hodin strávených touto činností, jak je dokázáno řadou výzkumů, ale i o fyzickou a duševní únavu, plýtvání energií k zajištění běžných potřeb.

2. Za druhou příčinu nízkého počtu žen ve vedoucích hospodářských funkcích považují přežitky ve vědomí lidí, tedy přežitky ve vědomí mužů i žen. Tisíciletá tradice vybudovaná filosofickými školami, vypracovaná v uzavřený systém všemi oficiálními náboženskými směry (křesťanství, buddhismus, židovské náboženství apod.) jednoznačně označila ženu za méněcennou. Některé proudy moderní buržoazní sociologie, různé odrůdy rasových teorií, navazující všechny na minulé tradice, docházejí v nejrůznějších variantách a v nejrůznějších rovinách v podstatě

k stejným názorům: žena je od přírody méněcennější než muž.

V naší společnosti existují základní právní normy, které jsou v souladu s výsledky moderní vědy. Neexistuje pracovní oblast (s výjimkou prací poškozujících generativní funkci ženy), kam by žena teoreticky neměla přístup a kde by se nemohla uplatnit. Avšak ve vědomí lidí jsou dosud zakotveny představy, která povolání jsou vhodná pro ženu, „nač se žena hodí“. V běžném pojetí je uznávána především taková práce, kde žena plní svůj úděl jako matka — třeba v širším společenském kontextu: žena jako vychovatelka, zdravotnice a sociální pracovnice. Uznávané jsou administrativní pracovnice, ženy vykonávající práce vyžadující šikovné ruce, zručnost, jemnost prstů. Ale žena jako ředitelka závodu, ministryně, matematicka, mistrová — žena ve vedoucí funkci, je stále ještě něco zvláštního a naráží na řadu potíží, s kterými se muž — vedoucí pracovník nikdy nesetká.

Tyto nikde nepsané společenské přehrady a předsudky se projevují v tom, že ženy také stále ještě řadu oborů studují jen v nepatrné míře (technické vědy), neboť sdílejí názor společnosti, že jsou „mužské a ženské“ pracovní obory.

U části žen potom, díky dvojí roli, objektivně dochází k ustrnutí rozvoje pracovní kvalifikace, subjektivně jsou výchovou částečně připraveny smířit se s touto skutečností, o vedoucí místa usilovat méně než muži či dokonce je odmítat, jako pro ženu nevhodná.

U předních amerických koncernů byl uskutečněn výzkum, který ukázal, že odbornost, výkonnost a zodpovědnost je u žen i mužů na vedoucích místech stejná. Přesto však se podniky nestavěly kladně k tomu, zaměstnávat na vedoucích místech ženy. Příčinou byly odpovědi žen na otázku, zda by se této práci věnovaly jako svému hlavnímu povolání. Většina dotazovaných žen uvedla, že za své hlavní poslání považují péči o rodinu. [5]

I když zdaleka nelze dělat přímou analogii se situací u nás, ukázal tento typický americký způsob dotazování jednu stránku ženina údělu v jasném světle. Je to povinnost k rodině, kterou žena má a která je v jejím vědomí zakotvena v podobě názoru, že i když je zaměstnána, je její přední povinností péče o děti, manžela,

rodinu. U části mužů se setkáváme s druhým pólem řady předsudků vůči ženám. Při dotazování 183 mužů, z nichž tři čtvrtiny měly vysokoškolské vzdělání, odpověděla polovina, že existují výjimečné ženy, které jsou schopny zastávat vedoucí funkce. Jde však o výjimky. Muži poukazovali především na to, že ženy nemají většinou schopnost koncepční práce, mají nižší úroveň abstraktního myšlení vůbec, nedostatečné organizační schopnosti, nedovedou získat autoritu, jsou citové a hašteřivé, neobjektivní. Vedoucí pracovník by měl představovat rozhodně opak těchto vlastností.

Nelze také přehlédnout skutečnost, že na zaměstnanou ženu pohlíží část veřejnosti jako na mužovu pomocnici, na potřebnou sílu, avšak sílu nižších kvalit, neboť ji handicapuje mateřství, které vede k přerušení práce, nemocnost dětí, která vede k větší absenci, vázanost rodinnými a mateřskými povinnostmi, což je příčinou menší manipulovatelnosti a nemožnosti rozvíjet kvalifikaci v nejproduktivnějším období jejího života, kdy je většinou matkou.

Vedoucí pracovnice a rodina

Údaje, o které se tato část opírá, vyplynuly z orientačního výzkumu 500 žen, které v době terénního šetření (1966 až 1967) zastávaly vedoucí funkce v hospodářském a kulturním životě v hlavním městě. Je třeba vzít v úvahu, že jde o malý vzorek a že údaje jsou spíše první sondou v problematice, o které se sice hovoří, avšak většinou bez konkrétních opěrných bodů, neboť tato skupina žen nebyla dosud podrobněji zkoumána.

Ačkoli dále bude věnována pozornost zejména rodinné problematice vedoucích pracovnic, uvedu pro ilustraci několik nutných informací, týkajících se pracovní oblasti.

Zkoumané respondentky nebyly ženy z jednoho hospodářského odvětví, ale vedoucí technicko-administrativní pracovnice, pracovnice ve školství a kultuře, zdravotnictví a sociální péči, průmyslu a službách. Zastávaly většinou nižší a střední funkce, v nichž pracovaly průměrně 7,5 let. Do funkcí byly jmenovány přibližně v 35 letech. 65 % z nich neřídilo více podřízených než 20 osob. Úroveň funkce, měřená pouze kritériem počtu podřízených, uká-

zala jasnou závislost na výši vzdělání, neboť spolu s ní rostl také počet podřízených osob. Rovněž stáří zkoumaných žen a výše platu se ukázaly jako významné, neboť velikost řízené skupiny vzrůstala spolu s těmito komponenty. Maxima podřízených dosahovaly ženy ve věku mezi 41—50 roky.

U dotazovaných žen převládalo úplné středoškolské vzdělání, kterého dosáhla téměř polovina zkoumaných vedoucích pracovnic, jedna čtvrtina měla vzdělání vysokoškolské, jedna čtvrtina byla vyučena v některém z oborů.

Značná část žen zařazených jako vedoucí pracovnice měla poměrně nízké platy, zejména vyučené ženy a ženy se středoškolským vzděláním. Ekonomicky výhodné se jevílo pouze získání vysokoškolského vzdělání. Průměrný čistý měsíční plat vedoucích pracovnic činil 1646,— Kčs. Průměrné platy žen v nevýrobních odvětvích, kam patřila většina respondentek, za rok 1967 činily podle údajů uveřejněných ve Statistické ročence 1968 — 1468,— Kčs. Differenze mezi průměrnými platy v nevýrobních odvětvích a průměrnými platy vedoucích pracovnic, nebyly tedy velké. Nízká úroveň průměrného platu byla ovlivněna zejména platy žen, pracujících v oblasti služeb, ale i platy technicko-administrativních pracovnic a pracovnic ve zdravotnictví, zvláště vedoucích středních zdravotnických kádřů.

Postoje vedoucích pracovnic k vykonávané funkci byly celkově velmi kladné. Jen nepatrné procento žen zaujalo nevyhraněný nebo i negativní postoj k vykonávané práci. Příčiny spočívaly v nízkém platovém ohodnocení nebo v konfliktní situaci na pracovišti. Ženy, které dosáhly vyššího vzdělání a ženy starší projevovaly kladnější pracovní postoje než ženy mladší s nižším stupněm vzdělání. Naprostá většina respondentek uvedla, že výkonu funkce jsou nuceny věnovat nebo dobrovolně věnují i mimopracovní čas.

Vzhledem k tomu, že ohniskem zájmů a sporů jsou ženy vdané, uvedu dále výsledky, které se týkají pouze těchto vdaných žen.

Úvodem několik základních sociografických údajů.

Provdané respondentky představovaly 75,0 % zkoumaných žen a patřily v naprosté většině do kategorie zaměstnankyň. Jejich průměrný čistý plat činil 1648,—

Kčs, což byl také nejnižší plat žen zahrnutých ve vzorku (pro srovnání: plat svobodných = 1700,— Kčs, rozvedených = 1745,— Kčs, vdov = 1870,— Kčs). Průměrný věk vdaných žen činil 42,5 let, čímž se nijak podstatně neodlišovaly od žen jiného rodinného stavu s výjimkou žen ovdovělých, jejichž průměrný věk činil 49 let.

Ani v úrovni dosaženého vzdělání se vdané ženy nijak podstatně neodlišovaly od ostatních respondentek. Reprezentace výše vzdělání odpovídala výše uvedené charakteristice souboru.

Naprostá většina provdaných vedoucích pracovnic měla děti. V průměru připadlo na jednu ženu 1,4 dětí. Ukázala se převaha jednoduchých manželství nad manželstvími s dvěma dětmi. Pouze pět respondentek ze zkoumaných žen mělo tři děti. Deset provdaných žen bylo bezdětných. Ženy s vysokoškolským a dále ženy se středoškolským vzděláním měly nejčastěji pouze jedno dítě nebo byly bezdětné. Ženy vyučené měly naproti tomu častěji dvě děti. Děti, vzhledem k uvedenému věku žen, byly převážně školního věku, případně studující či v učení.

Bylo poukázáno na to, že rozpor mezi ekonomickou a mateřskou funkcí ženy tkví mimo jiné v nedostatečných podmínkách, které společnost dosud dokázala vytvořit. V konkrétní podobě se projevují v nadměrném zatížení domácími pracemi, které pohlcují volný čas a brzdí rozvoj osobnosti.

Pokusím se ukázat, jak se toto mateřské, rodinné a hospodyňské zatížení projevuje u žen vykonávajících vedoucí funkce.

Omezím se pouze na závěry, ke kterým jsem na základě analýzy empirického materiálu dospěla, aniž bych podrobněji rozváděla příčiny jednotlivých jevů.

1. *Důležitým faktorem* působícím na možnost vdané ženy s dětmi získat vedoucí funkci a úspěšně ji delší dobu vykonávat je kromě vzdělání, kvalifikace, předchozí úspěšné práce a praxe ještě *rodinné zázemí* vytvářené manželem, dětmi a ostatními rodinnými příslušníky, případně cizími osobami, které ulehčují ženě domácí práce.

Průměrná velikost domácností zkoumaných žen činila 3,2 osoby, což je údaj, který se nijak neodchyluje od běžné velikosti zjištěné celostátním šetřením v r. 1965.^[6]

Hlavní četnosti byly soustředěny do domácností, kde žily 2—3 osoby.

Do jaké míry byly respondentky zbaveny domácích prací? Úplné převzetí domácích prací jinými příslušníky rodiny bylo zjištěno v naprosto výjimečných případech. Za povšimnutí stojí pouze údaj 19 respondentek, v jejichž rodinách zcela převzaly péči o domácnost babičky. Pomocnice v domácnosti vypomáhaly pouze třem ženám. Polovina žen pracujících ve vedoucích hospodářských funkcích, tedy žen, které zvládly náročné pracovní činnosti, byla také plně zatížena i výkonem domácích prací, které obstarávala zcela sama. Kolem 35⁰/₁₀ žen se rovnoměrně dělilo o domácí práce s rodinnými příslušníky. Zde je třeba připomenout dobře známou praxi, že ve většině domácností je to však žena, která rozhoduje o organizaci prací, o přípravě jídla, nákupu, praní, úklidu a všem ostatním. Jisté zajímavosti se ukázaly při srovnání, jak jsou ženy zatíženy domácími pracemi podle výše dosaženého vzdělání, věku a výše platu. Mezi respondentkami, které byly vyučené nebo měly středoškolské vzdělání nebylo téměř rozdílu, i když o něco častěji to byly ženy vyučené, a nichž spočívala celá tíha domácnosti. Ve výhodnější situaci byly ženy s vysokoškolským vzděláním, kterým častěji než ženám předchozích vzdělanostních skupin pomáhali ostatní rodinní příslušníci a častěji to byly jiné osoby (babičky, příbuzní) které také zcela převzaly výkon domácích prací. Také tato jediná skupina žen měla pomocnice.

Čím byly ženy starší, tím častěji na nich spočívala celá tíha domácnosti, zatímco mladším ženám častěji pomáhal manžel nebo jiní rodinní příslušníci. Srovnání s výší platu ukázalo náznak trendu, že čím vyšší plat zkoumaných žen, tím méně často byl výkon domácích prací závislý jen na nich samotných a tím častější byla pomoc rodinných příslušníků a jiných osob.

I když je důležité vidět, jaké pomoci se dostává vedoucím pracovnícím při výkonu domácích prací, jaký je podíl ostatních příslušníků rodiny na zajištění hladkého chodu domácností, rozhodujícím je zjištění, kolik hodin denně věnovaly ženy domácím pracem, neboť to ukazuje na racionalizaci a organizaci těchto prací, což se pak odráží v množství volného času. Těmito otázkami se zabývají sociologové ce-

lého světa, je to jeden z problémů, kterému je věnována velká pozornost vůbec. Ukazuje se, že v průmyslově vyspělých zemích činí čas věnovaný zaměstnanými ženami domácím pracem 40 až 50 hodin týdně. Je to čas o něco vyšší než čas, který vyžaduje výkon zaměstnání. V tomto směru nečiní československé ženy výjimku. Francouzský institut pro demografii uvádí, že Francouzky věnují domácnosti 46 miliard hodin ročně, zatímco výdělečná činnost všech osob ve francouzském hospodářství činí ročně 42 miliardy hodin. Ve Švédsku věnují ženy domácím pracem 2340 miliardy hodin ročně, celý švédský průmysl spotřebuje 1290 miliardy hodin ročně.[7]

Je třeba říci, že jednotliví autoři výpočtů se v údajích ovšem rozcházejí. Tak Lippold říká, že Francouzky spotřebují denně na domácí práce 4,1 hodinu, Dumazedier 5 hodin.[8] Rozcházejí se i údaje G. Lippolda a J. Fourraستiera. Na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu bylo uvedeno toto srovnání:

Tabulka 2: Časová spotřeba na domácí práce včetně nákupu u vdáných žen v hodinách (nepočítána péče o děti)

Belgie	Bulharsko	Francie	Maďarsko	Polsko	NSR	ČSSR	SSSR	USA
4,3	3,2	3,9	4,7	4,1	5,5	4,9	3,9	4,2

ČSSR patří mezi země, kde podle uvedené tabulky zaměstnané vdané ženy věnují domácím pracem nejvíce hodin hned po NSR. Z výsledků šetření UKLKS vyplynulo, že dělnice spotřebují denně na domácí práce 5,07 hodin, zaměstnankyně 4,6 hodin.[10]

Viola Kleinová vysvětluje vysokou časovou spotřebu v nejrozvinutějších zemích (NSR, USA) rostoucími cenami služeb a nedostatkem pracovních sil v této pracovní sféře.[11]

Pokud jde o ČSSR, V. Srb odhaduje součet hodin vynakládaných na domácí práce na 6 miliard hodin ročně, tj. rovněž více, než spotřebuje československý průmysl.[12]

Při zamýšlení nad příčinami této vysoké spotřeby nelze přehlédnout snahu rodin získat zbytečné předměty (auto, chatu, apod.), ale i nezbytné (byt), což posiluje

vnitřní ekonomickou činnost rodin a její jednotlivé složky. Jde o práce, které je průmysl schopen převzít, ale které nejsou z rodin odstraňovány a zvyšují nebo udržují vysokou zátěž zaměstnaných žen domácími pracemi. Pravděpodobně nelze ani odhlédnout od tradice (důraz na „domácí stravě“).

Kolik hodin denně zaberou domácí práce vedoucími pracovníci?

Téměř 60 % žen pracuje denně v domácnosti 3–4 hodiny denně, zhruba jedna třetina žen 1–2 hodiny denně a pouze 7,0 % žen 5 hodin a více.

V průměru spotřebovala jedna respondentka na domácnost (bez péče o děti) 3 hodiny denně, což je nižší, než celostátní průměr. Avšak při propočtení osmihodinové pracovní doby, dojíždění a počtu hodin vynaložených na domácí práce se ukázalo, že u 38,0 % vedoucích pracovních reprezentují tyto tři položky 10½ hodiny denně, u 57,0 % = 12½ hodiny, u 7,0 % = 14½ hodiny denně.

Celkové zatížení, i přes nižší časové výdaje na domácnost, než uvádí celostátní

průměr, je velmi vysoké. Značná část těchto žen podle výpovědí pracuje více než je úředně stanovená doba, jde o ženy, u nichž výkon zaměstnání je náročný. Jde minimálně o 10½ a maximálně o 14½ hodin práce, v nichž není započítán čas věnovaný dětem a nákupu. Celostátní odhady počítají asi s 1 hodinou na nákup. To znamená, že vedoucí pracovníci mají v tomto směru výhodu 1–1½ hodiny oproti celostátnímu průměru. Fyziologická norma počítá nejvýše s 12–13 hodinami denní pracovní činnosti.

Čas vynakládaný na domácnost je závislý na řadě faktorů: na počtu členů rodiny, jejich individuálních zájmech, pracovním zatížení, finančních možnostech rodiny, bytových prostorách, náročnosti na údržbu bytu, jeho vybavení apod.

Při sledování množství času věnovaného domácím pracem v relaci ke vzdělání žen

se ukázalo, že nejnižší časový limit, tj. 1—2 hodiny denně uváděly nejčastěji ženy s vysokoškolským vzděláním. Naopak, více než 60 % žen vyučených a se středoškolským vzděláním pracovalo v průměru v domácnosti 3—4 hodiny denně. Rovněž výše platu respondentek ovlivňovala počet hodin věnovaných domácnosti. Ukázal se jasný trend, že čím vyšší byl plat žen, tím méně hodin věnovaly domácím pracem.

2. *Využívání služeb.* Klasikové marxismu předpokládali, že spolu s přechodem výrobních prostředků do společenského vlastnictví přestane být monogamní rodina hospodářskou jednotkou společnosti, že soukromá domácnost se stane společenským průmyslem.[13] Praxe naší společnosti ukázala, že stojíme na počátku této cesty, neboť po mnoha letech práce v této oblasti zaostáváme. Tempo rozvoje služeb, kvalita, dodací lhůty a v neposlední řadě i finanční náklady jsou stále ještě nevyhovující.

Jednou z otázek byla frekvence využívání služeb pro praní prádla a úklidových služeb, neboť tyto položky představují jedny z časově nejnáročnějších a fyzicky nejnamáhavějších prací v domácnosti. Ukázalo se, že pouze 37,6 % ze zkoumaných vedoucích pracovníků bylo zbaveno praní prádla. Zároveň, jak je běžné, nedávaly ženy do prádelen všechno prádlo, ale pouze ložní, zatímco drobnější, zejména dětské a osobní prádlo bylo bez výjimky práno doma. I když značné části dotazovaných žen se dostávalo pomoci ostatních členů rodiny, představuje tato položka přibližně ztrátu jednoho dne, neboť jde nejen o vyprání, ale i žehlení a spravování, což bez výjimky vykonávaly ženy samy. Z jiných výzkumů je známo, že tyto práce se vykonávají o sobotách a nedělích, které by měly sloužit jiným účelům zejména proto, že v rodinách zaměstnaných žen jsou to jediné dny, kdy se rodinní příslušníci spolu sejdou na více hodin.

Na využívání služeb mělo vliv vzdělání respondentek. Nejčastěji praly doma ženy vyučené, dále ženy se středoškolským vzděláním, nejčastěji využívaly prádelen ženy s vysokoškolským vzděláním. Rovněž výše platu se projevila jako určité kritérium, i když ne příliš výrazně. Ženy s vyšším platem dávaly práť prádlo do prádelny častěji, než ženy s nižšími příjmy. Na využívání služeb pro praní prádla mají vliv

bytové podmínky a vybavení (pračka, prádelna v domě), velikost rodin, ale i subjektivní požadavky žen na kvalitu praní. Ukázalo se, že stále ještě působí tradice a výchova („vždy jsme praly doma“, „prádelny prádlo ničí“, „kvalita je nízká“ apod.).

Pokud jde o úklidové služby, byla situace daleko nepříznivější, než při využívání prádelen. 80 % žen uvedlo, že vůbec nikdy nevyužívají těchto služeb, pouze 2,0 % žen je využívá pravidelně, kolem 17 % respondentek využívá těchto služeb „občas“. Zkoumané ženy poukazovaly nejen na poměrně vysoké finanční náklady spojené s použitím úklidových služeb, ale i na časovou ztrátu některého člena rodiny, který musí v tento den zůstat doma. „Občasné“ využívání úklidových služeb se pak týkalo zvláštních okolností — po malování, při předvánočním či jarním úklidu, stěhování apod.

Z uvedených 2,0 % zkoumaných žen, které využívaly úklidových služeb pravidelně, to byly především opět ženy s vysokoškolským vzděláním a nejvyššími platy.

3. Obrátme nyní pozornost na muže zkoumaných respondentek. Je nesporné, že dobrý vztah muže k práci ženy, pochopení pro její pracovní činnost, ovlivňuje zpravidla pomoc ženě při výkonu domácích prací a péči o děti. Jde o jeden z momentů, který podmiňuje i profesionální kariéru ženy. Vzájemná opora manželů, pomoc a rada týkající se nejen rodiny, ale i pracovních problémů, je jedním z rysů dobrého soužití. V novinářské anketě o manželských vztazích, kterou uspořádala Státní populační komise, vyslovily ženy právě k této otázce velmi vyhraněné stanovisko. Uvedly, že je nejvíce mrzí, jestliže muž projevuje neúctu k ženině práci v domácnosti či zaměstnání. Nezáleží na tom, projevuje-li tuto nevážnost slovy, především před dětmi či ostatními příbuznými, nebo činem.

Naprostá většina vedoucích pracovníků uvedla, že jejich manželé mají pochopení pro jejich práci v zaměstnání. Nejčastěji poukazovaly na toto pochopení ženy intelektuálních povolání (lékařky, právničky, učitelky apod.). Pouze necelá jedna čtvrtina žen zkoumaného souboru prohlásila, že by si manžel přál, aby přestaly pra-

covat a zůstaly doma. Byli to převážně manželé žen, které byly vyučeny, méně často manželé žen se středoškolským vzděláním. Tím se tyto respondenty velmi odlišily od žen s vysokoškolským vzděláním, z nichž jen 7,0 % uvedlo, že manžel by si přál přerušení jejich výdělečné činnosti. Není bez zajímavosti, že to byly ženy nejmladší, které častěji než ženy jiných věkových skupin uváděly, že manžel si přeje, aby zůstaly doma. Vysvětlení spočívá v tom, že tyto ženy měly také děti mladšího věku a péči o ně v době pracovní doby zajišťovaly jen s potížemi.

Zkoumané ženy ve většině případů také uvedly, že se svým mužům svěřují s pracovními problémy a starostmi, že se s nimi radí a že v tomto směru mají tedy ve svých partnerech značnou oporu. V oblasti, kdy šlo o „morální“ oporu v manželovi, byly tedy celkově shledány velmi pozitivní vztahy. Poněkud jiná tvářnost a jiný obrázek se objevil v okamžiku, kdy se jednalo o konkrétní pomoc ženě v domácnosti. Ve srovnání s jinými výzkumy se ukázalo, že situace vedoucích pracovníc není nijak podstatně odlišná od situace žen nevykonávajících vedoucí funkce. Kolem 60 % mužů podle výpovědí žen doma nepomáhá, přesněji — kolem 50 % pomáhá málokdy, 10 % vůbec nikdy.

Největší pomoci ze strany mužů se dostává ženám s vysokoškolským vzděláním, méně ženám s nižšími stupni vzdělání. Polovina žen, kterým manžel nepomáhá nebo pomáhá jen málokdy, uvedla, že příčina tkví v jeho vlastním pracovním přetížení. Kolem 30 % respondentek však za příčinu označila zastaralé názory na výkon domácích prací, pohodlnost a vlastní záliby a zájmy, kterými jejich muži naplňují svůj volný čas. V uvádění zastaralých názorů, zvyků a pohodlnosti se nijak podstatně neodlišovaly výroky žen podle stupně vzdělání, velikosti platu ani počtu podřízených.

4. *Péče o děti a výchova dětí* je problémem zásadním, neoddělitelným od rodiny, od ženy. Engelsův základní předpoklad o vzrůstající péči socialistického státu o děti byl potvrzen, neboť stát přebírá mnoho funkcí, které byly neoddělitelnou součástí nejen patriarchální rodiny, ale i rodiny v buržoazních společnostech. Jedním z rysů naší soudobé společnosti

je skutečnost, že péče o děti a výchova dětí se v soustavě hodnot posunula na jedno z předních míst jak z hlediska státu a jeho institucí, tak z hlediska rodin. Pokud jde o rodiny, má toto tvrzení v různých subkulturách nesporný význam. Determinovanost rodičů, jejich zařazení v hierarchii společenské struktury podmiňuje i jejich nároky na děti ve sféře kulturní a vzdělávací, na čas a kvalitu času věnovaného dětem. Příslušnost rodin k různým subkulturám, charakterizovaným určitým životním stylem, včetně nároků na děti, podmiňuje i hmotné a duchovní zabezpečení dětí. To, co je v určité vrstvě považováno za vrchol, je v jiné považováno za samozřejmý předpoklad a úsilí rodičů, pokud jde o děti, je soustřeďováno k jiným cílům. V tom se projevuje ještě nerovnost naší společnosti, pozůstatek minulosti, který se odráží v požadavcích kladených na děti, času a péči, která je věnována jejich hmotnému a zejména duchovnímu zabezpečení.

Již v předchozím bylo poukázáno na počet a stáří dětí vedoucích pracovníc. Nedospělé děti, tj. děti do 18 let měly nejčastěji ženy se středním a vysokoškolským vzděláním, dospělé děti měly častěji ženy vyučené. Zde zřejmě působí faktor delšího studia a pozdějšího sňatku. Spolu s rostoucím věkem žen klesal přirozeně i počet nedospělých dětí.

Naprostá většina zkoumaných žen uvedla, že věnují nedospělým dětem 1—2 hodiny denně, asi jedna čtvrtina pak 3 hodiny denně. Zanedbatelnému počtu vedoucích pracovníc zabrala péče o nedospělé děti 5 hodin denně. V průměru věnovaly respondenty nedospělým dětem 2 hodiny 18 minut, což je více než celostátní průměr. Tento údaj je však zcela pravděpodobně zkreslen. Měl to být čas, kdy zkoumané ženy nevykonávaly žádnou z domácích prací ani jinou činnost, tedy „čistý čas“ věnovaný dětem. Jestliže však byly vyčísleny jednotlivé druhy základních činností o kterých byly získány údaje, vznikl přehled uvedený v tabulce 3.

Zkoumaným ženám zbývalo podle těchto údajů 8,8 hodin denně času na spánek, jídlo, osobní hygienu, sebevzdělání, kulturu, sport apod. Je zřejmé, že respondenty neuváděly „čistý čas“, ale v údajích je zahrnut i čas věnovaný domácím pracem, při nichž děti pomáhaly nebo byly

Tabulka 3: Základní druhy činností a čas jim věnovaný v hodinách

Dojíždění do zaměstnání	Pracovní činnost	Domácí práce a nákup	Čas věnovaný nedospělým dětem	Celkem
1	8	4	2,18	15 hodin 18 minut

přítomny. Zajímavý je však poznatek, uváděný v mezinárodních srovnáních, že i při menším časovém fondu věnují zaměstnané ženy v socialistických zemích více času péči o děti než ženy v kapitalistických zemích. Tento čas jde však na úkor spánku. Průměrná doba spánku činila u zkoumaných žen 6 $\frac{1}{2}$ hodiny. Nejvíce času věnovaly dětem ženy s vysokoškolským vzděláním, které také měly nejméně dětí, dále ženy mladších věkových skupin, které měly menší děti, kladoucí vyšší časové nároky na péči a dohled.

Mezi zkoumanými ženami, které měly nedospělé děti, nebyly zjištěny téměř žádné rozdíly v pocitu vlastního přesvědčení, zda se dětem věnují dostatečně či nedostatečně. V literatuře je někdy poukazováno na stresové stavy zaměstnaných žen pramenící z toho, že děti zanedbávají, že se jim věnují méně než samy považují za správné. U vedoucích pracovnic, které jsou pracovní zátíženými více, a věnují pracovní činnosti více než řadové pracovnice, se tento problém nepotvrdil. Respondentky vyslovily ve většině případů názor, že se svým dětem věnují průměrně, téměř 20 % z nich dokonce nadprůměrně. Jinými slovy: více než 90 % vdaných žen s nedospělými dětmi netrpělo pocitem viny, nepovažovaly vlastní děti za ochuzené svou výdělečnou činností, neměly pocit, že by se jim věnovaly nedostatečně. Tento příznivý údaj je podmíněn hlavně dvěma skutečnostmi: jednak malým počtem dětí vedoucích pracovnic (převaha žen s jedním

dítětem), jednak tím, že šlo o děti odrostlejší, samostatnější nebo jiným způsobem většinou dobře zaopatřené.

Jinou otázkou bylo, kdo se těmto nedospělým dětem v rodině nejvíce věnuje. Jen v 36,0 % případů respondentky odpovíděly, že se oba manželé dětem věnují stejně. V ostatních případech ženy uvedly, že jsou to především ony, které o děti pečují. Tyto odpovědi ovšem nelze chápat tak, že by se muži dětem vůbec nevěnovali. Údaje pouze naznačují, že výchovná role muže v rodině nezařizuje takové místo, jaké by měla. V tomto směru se výsledky podobají údajům F. Bánhegyiho, který při výzkumu bratislavských rodin zjistil, že jen 61,6 % dotazovaných rodičů se domnívá, že výchova dětí je záležitostí obou manželů. Zbývající část rodičů, zejména mužů, vypovídala, že pokud je dítě malé (a zde se názory o tom, do kdy je možno považovat dítě za „malé“ pohybovaly ve velikém rozpětí od 4,9 roku do 16 let) je výchova spíše záležitostí matky. [14] Je třeba říci, že pro posuzování tohoto problému chybí vůbec dostatek empirického materiálu, o jehož údaje by bylo možné se spolehlivě opřít.

5. Respondentky zkoumaného souboru byly ženy patřící k různým profesionálním skupinám, ženy různého věku, počtu dětí i výše příjmů. Jednou skupinou otázek, na které byla mimo jiné soustředěna pozornost, byly otázky, co tyto ženy považují za největší obtíže bránící jim v snazším zvládnutí dvojí role a jaká je struk-

Tabulka 4: Překážky považované respondentkami za nejzávažnější v snazším zvládnutí dvojí role v %

Nedostatek času	Obstávání domácnosti	Nedostatečné služby	Nedostatky v obchodní síti	Špatná doprava	Celkové přetížení	Společenské předsudky k práci žen	Mimopracovní povinnosti	Jiné	Neuveveno	Celkem
16,0	14,0	13,4	7,4	7,2	4,2	3,0	1,2	7,4	26,0	100,0

tura jejich životních hodnot. Otázky byly otevřené, respondentky svobodně vypisovaly své názory.

Pokud jde o prvou otázku, byl získán přehled uvedený v tabulce 4.

Z tabulky vyplývá, že je to především nedostatek času, obstarávání domácnosti a nedostatečné služby. Uváděné překážky nejsou jistě objevem, jsou jen potvrzením toho, co již bylo k těmto problémům řečeno. Řešení je jediné: redukovat domácí práce na nejnutnější a přenést všechno ostatní na průmysl a služby. To je ona realizace rovnoprávnosti v praxi, která je dosud v mnoha směrech jen právním uzákoněním. Zajímavým poznatkem je, že nejčastěji kladou jmenované „překážky“ zcela shodně na první tři místa ženy všech stupňů vzdělání, věku, výše platu i téměř všech zkoumaných profesí.

S tím souvisí i skutečnost, že na prvé místo v hodnotové hierarchii kladly ženy zkoumaného souboru volný čas.

Tabulka 5: Hierarchie životních hodnot respondentek

Hodnoty	Celkový počet bodů udělených jednotlivým hodnotám	v %
Volný čas	624	20,9
Zdraví	426	14,2
Klid	403	13,4
Odpočinek	265	8,8
Materiální prostř.	240	8,0
Uznání	125	4,0
Povzbuzení	84	2,8
Jiné	49	1,7
Neuvedeno	789	26,2
Celkem	3 000	100,0

*) Respondentky jmenovaly jednotlivé hodnoty a označovaly jejich význam prvním, druhým a třetím místem. Hodnotám jmenovaným na prvním místě byly přiřazeny 3 body, hodnotám na druhém místě 2 body, hodnotám na třetím místě 1 bod.

Vysvětlit, proč je tomu tak, není složité. „Držet krok s muži“, jak to musí dělat vedoucí pracovnice, znamená pro ženy s dětmi něco ošidit. Ukazuje se, že se ošidí především spánek, odpočinek, celková péče o vlastní osobu. Jsou hlasy, jistě velmi humánní, které nepovažují za správné požadovat na ženě—matce, stejně tolik, co na muži, který díky přírodě

má větší fyzický fond a díky historii výhodu, že do jeho osobních starostí spadá péče o domácnost a rodinu méně než v případě ženy. Je však tento požadavek reálný? V praxi se většinou nebere zřetel na to, má-li žena děti a stará-li se o domácnost. Dokonce mluvit o tom, jak psala řada respondentek, znamená v určitých kruzích přiznání slabosti, které nemá příznivé důsledky. Řešení není jen a především v humanizaci postojů k ženské práci, i když tato otázka není zanedbatelná. Spočívá v odstranění těch překážek uplatnění ženy, které ženy samy označily za nejzávažnější.

Je příznačné, že volný čas jako jedna z hodnot nabyl u zkoumaných žen převahu nad takovou základní hodnotou, jakou je zdraví. Tento poznatek je zajímavý zejména proto, že zdravotní stav respondentek nebyl právě nejlepší. Čtvrtina zkoumaných žen dokonce uvedla vážné zdravotní poškození, jen necelá polovina nepoužívá ataraktik. Při výzkumu *Sociální pozice a role vedoucích pracovníků v socialistickém podniku*, kde na vedoucích místech pracovali jen muži, bylo zjištěno, že jako první životní hodnotu jmenovali tito vedoucí pracovníci požadavek být zdravý. Zkoumané ženy také ve své většině nebyly mladé. Mezinárodní zjištění ukazuje, že věk silně ovlivňuje stupnici hodnot. Zdraví jako základní životní hodnotu udává jen 7,32 % lidí mezi 15.—19. rokem, po dosažení 45. roku pak tento údaj prudce stoupá nad 50 %. Touha po zdraví u respondentek jen zcela nepatrně převyšuje touhu po odpočinku. I tato volba je charakteristická. Zaměstnání vedoucích pracovníků je neklidné a neurotizuje více než zaměstnání většiny řadových pracovníků. K tomu přistupuje i péče o domácnost a děti, která vyžaduje jak fyzické, tak duševní úsilí.

Přestože ve vzorku jsou ženy i s poměrně nízkými příjmy a přestože je často uváděno, že ženy vstupují do výdělečné činnosti především z finančních důvodů, je požadavek klidu předřazován touze po materiálních prostředcích, která se v hierarchii hodnot dostala až na páté místo stupnice.

Ženy také touží po uznání a některé po povzbuzení. Dnes je zaměstnaná žena samozřejmostí a málokdo se zamyslí nad tím, co znamená toto dvojí vypětí. Jde

o otázku citlivých lidských vztahů jak na pracovišti, tak v rodině. Přestože „povzbuzení“ uvádí málo žen, sehrává svou roli a zasluhuje pozornosti již z toho důvodu, že v hierarchii hodnot figuruje.

Téměř podle všech zkoumaných znaků zachovala hodnotová hierarchie tu strukturu, která byla charakteristická pro vzorek jako celek. Naprostá většina žen všech profesí, vzdělání, věku a výše příjmu uváděla na třech prvních místech volný čas, zdraví a klid. Touha žen po volném čase byla nejintenzivnější u žen s vysokoškolským vzděláním, nejméně často ji uváděly ženy vyučené. Materiální prostředky se dostaly do popředí u nejmladších žen souboru, které měly většinou nejnížší platy. Klid vystupoval nejaktuálněji u žen mezi 31.—40. rokem, zdraví u žen starších 40 let.

Při zamyšlení nad některými uvedenými výsledky týkajícími se rodinné problematiky vedoucích pracovník lze konstatovat, že i když se ukázalo, že jejich rodinné, domácí zatížení je značné a celková situace není zdaleka optimální, našly se i významné příznivé momenty. Tyto ženy měly především jisté, poměrně silné zázemí v rodině. O tom svědčí odpovědi žen o vztahu manželů k jejich práci, o stupni porozumění pro jejich povolání a menší počet hodin věnovaných domácím pracem. Nízký počet dětí, který je objektivně negativní, byl pro zkoumané ženy příznivý, neboť jejich rodinné povinnosti byly menší. Rovněž stáří dětí, které byly většinou odrostlé, usnadňovalo těmto ženám výkon funkce.

Hlavní obtíže, s nimiž se zkoumané ženy, pokud jde o zabezpečení chodu rodin, nejvíce potýkaly, se soustřeďovaly zejména na nedostatky v terciární sféře. Tyto obtíže nebyly a nejsou přirozeně jen specifickým žen pracujících ve vedoucích funkcích, ale týkají se všech zaměstnaných žen. Lze s jistotou předpokládat, že spolu s rostoucí péčí státu o děti, zlepšením množství a kvality služeb a odumíráním starého mýtu ženy se exploze ženské vzdělanosti projeví i v tom, že žen, které odpovídajícím způsobem uplatní své nadání, talent, znalosti a zkušenosti, bude přibývat. Dvojí role, která dnes vystupuje jako jedna z nejzávažnějších překážek, nabude jiného charakteru, mateřství ztratí ony negativní stránky, které se stále ještě projevují při zapojování žen do všech, zejména náročných povolání.

Literatura

- [1] L. Macháček, *Demokratizácia vzdelania a výber najschopnejších*, Sborník „O problémoch výzkumu osobnosti vysokoškolského študenta“, Olomouc, 1966, s. 259.
- [2] H. Dunkelmann, *Die erwerbstätige Ehefrau im Spannungsfeld von Beruf und Konsum*, Tübingen, 1961, s. 10.
- [3] Zprávy a rozbor, ročník 19 68, poř. č. 14 — autor Ing. Snížek, Státní úřad statistický.
- [4] V. Srb, *Demografická příručka*, Praha 1967, s. 39.
- [5] *Woman and the Scientific Professions* MIT Press, Cambridge, USA, 1967, Sborník.
- [6] V. Srb, cit. dílo, s. 64.
- [7] B. Svoreňová, *Žena 20. století ve světle práce*, Praha 1968, s. 94—95.
- [8] J. Dumazedier, *Vers une civilisation du loisir*, Paříž 1962, s. 103.
- [9] *The Multinational Comparative Time Budget Research Project Appendix*. European Coordination Center for Research and Documentation in Social Sciences. VI. sv. sociologický kongres, září 1966.
- [10] *Casová struktura pracovního a mimopracovního času*, ÚKLKS, Praha 1960—1961.
- [11] V. Kleinová, *Britain's Married Women*, London — N. York, 1955.
- [12] V. Srb, cit. dílo, s. 232.
- [13] K. Marx. B. Engels, *Vybrané spisy II.*, Praha 1950, s. 242.
- [14] F. Banhegyi, *Sociológia súčasnej rodiny*, Bratislava, 1967, s. 198.

Резюме

И. Бауерова: Семейные проблемы женщин, работающих на руководящих постах

При изучении занятости женщин привлекают внимание три усиливающиеся тенденции: увеличивающаяся занятость женщин, рост образования и количество женщин на ведущих постах. Между этими трендами проявляется определенное противоречие. С одной стороны постоянно возрастающая занятость женщин и быстрый рост уровня их образования, как очевидный вклад социализма в более широкую сферу культуры; что касается образования, то прежде всего общее, среднее, а также и высшее образование женщин в ЧССР достигает чрезвычайно высокого уровня. С другой стороны, это до сих пор низкое количество женщин на ведущих постах, т. е. такое, которое бы соответствовало образованию, квалификации и опыту женщин.

Общей причиной этого противоречия являются два важнейшие фактора: двойная роль женщины — женщина мать и хозяйка в ущерб работницы, так как в большинстве случаев она не может заниматься своей профессией в такой же мере, как мужчина. Этим обусловлен тот факт, что у высокого процента женщин, именно в возрасте до 35 лет, хотя они и достигли высокой квалификации, происходит стагнация в их дальнейшем развитии во специальности и на занимаемом ими посту. Возможность,

чтобы женщины смогли успешно справляться со своей двойной ролью, непосредственно связанной с развитием системы обслуживания в самом широком смысле, которая до сих пор недостаточна, с обслуживанием в таком масштабе и на таком уровне, чтобы оно наиболее эффективно экономило время зарабатывающих женщин.

Вторая причина низкого количества женщин, занимающих ведущие, а главным образом высокие посты — это пережитки в сознании людей, как мужчин, так и женщин. Прогрессивные постановления, законы, обеспечивающие равноправие женщины и мужчины во всех отношениях, наталкиваются при претворении в жизнь на предрассудки и предрассудки общества, сохраняющиеся в общественном сознании и истекающие из того факта, что в течение тысячелетий женщина рассматривалась как существо более низкое, неполноценное. Это находит свое конкретное отражение в том, что эти нигде не писанные, но все еще действующие представления о женщине, являющиеся причиной того, что только немногие из них назначаются на ведущие посты, что все еще дифференцируются профессии, значит и должности, годящиеся для мужчин и женщин.

У некоторых женщин, в результате этой двойной роли, происходит затем объективно застой в развитии их трудовой квалификации, или замедление их развития, и субъективно они готовы, частично в результате воспитания, примириться с этой действительностью. Они меньше чем мужчины стремятся получить руководящую должность, и наоборот даже отказываются от нее, как от неподходящей для женщин.

При исследовании 500 женщин, руководящих работниц в хозяйстве, оказалось, что эти женщины занимали в абсолютном большинстве более низкие должности хозяйственного характера, на которые были назначены в возрасте около 35 лет. Средняя, чистая зарплата в месяц составляла у этих женщин во время исследования 1646 крон; экономически выгодным для них было только получение высшего образования.

Абсолютное большинство опрошенных женщин были женщины замужние, у большинства из них были дети; более частыми были семьи с одним ребенком, чем семьи с двумя детьми. Чаще всего это были дети уже старшего возраста, школьники, или взрослые. Опрошенные женщины уделяли своим детям больше времени, чем об этом свидетельствуют средние данные страны.

Половина женщин, занимающих ведущие, экономические посты, справлявшихся со сложными требованиями работы и уделавших своей профессии больше времени, чем это предусматривается нормой рабочего дня, полностью загружены и домашней работой, которую приходилось им самим выполнять. Остальная часть женщин делилась своими домашними обязанностями с членами семьи. Чем старше были женщины, тем чаще на их плечах лежала вся тяжесть домашнего хозяйства. В среднем они тратили на домашние работы 3 часа в день — это меньше, чем средние данные по стране. Оказалось однако, что общая загру-

женность очень высока, несмотря на более низкую затрату времени на ведение домашнего хозяйства. Загруженность этих женщин увеличивалась в результате недостаточного использования сети обслуживания (стирка белья, уборка). Опрошенные женщины находили опору в своих мужьях, прежде всего в области их профессиональной деятельности, реже в виде конкретной помощи в домашнем хозяйстве.

При исследовании структуры жизненных ценностей оказалось, что в иерархии ценностей на первом месте женщины приводили свободное время, дальние здорье и желание покоя. Самым большим препятствием для улучшения работы считается проблема свободного времени, необходимость заниматься домашним хозяйством и недостатки в системе обслуживания.

Итоги исследования свидетельствуют о том, что семья является для женщины благоприятным фактором в нескольких отношениях: более низкая потеря времени в домашнем хозяйстве, снижение количества детей, хотя этот факт с точки зрения общества отрицателен, но для женщин самих, для выполнения трудовых заданий, выгоден. Эти женщины находили дальше поддержку у партнера в браке, который в большинстве случаев хорошо относился к их профессии, они могли пользоваться его советами, делиться своими трудностями.

По с другой стороны, оказалось, что конкретная помощь остальных членов семьи в домашнем хозяйстве недостаточна, что все еще живет представление, что женщина несет на себе всю ответственность и обязана заботиться о правильном ходе домашнего хозяйства. Это усиливается еще в результате недостатков в сфере обслуживания.

С уверенностью можно предполагать, что одновременно с улучшением качества и количества сети учреждений обслуживания, с отмиранием устаревшего мифа женщины, рост образования женщин отразится и на том, что будет возрастать количество женщин, которые надлежащим образом применяют свой талант, знания и опыт.

Summary

Jaroslava Baueroová: Family Problems of the Women Working in Leading Positions

In studying the women's employment, our attention is attracted primarily by three prevailing tendencies: by the growing employment of women, by the rising level of their education and by their growing share in leading positions. Among these three trends a certain contradiction appears: one basin of the balance contains the continuously increasing employment of the women and the rapid rise of the level of their education, which are evident contributions to socialism in the broader cultural sphere; in the area of education, it is especially the secondary general and the university education of the women in Czechoslovakia that attain an extraordinarily high level. On the other basin of the balance there is a still small number of women occupying leading positions — i.e. such a number as would corre-

spond to the education, qualification and experience gained by the women.

At the most general level, the cause of this contradiction lies in two most relevant facts: in the double role of woman causing the woman as a mother and a housekeeper to become "lost" as a worker, since, in most cases, she cannot devote herself to her occupation in the same way as man. This also conditions the fact that, though a considerable proportion of women — especially up to 35 years of age — has acquired a high qualification, they stagnate in their further expert development and self-realization. A successful adjustment to the double role is also immediately connected with a still insufficient development of the services in the broadest sense of the word and in such an extent and quality as would most effectively save the time of the gainfully employed women.

The second cause of the low number of women in leading functions, especially in the higher ones, lies in the anachronisms surviving in the consciousness of people — of both men and women. Progressive legal regulations ensuring the equality of rights to both men and women in every respect meet with social barriers and prejudices surviving in social consciousness and having their source in the fact that, for many thousand years, woman was officially regarded as an inferior being. The concrete reflection of all this then is that these unwritten but continually effectual ideas of women lead to the appointment of only a very few of them into leading functions and to the still continuing differentiation between occupations suitable for men and those suitable for women.

Due to the double role they are playing, some women are objectively prevented from developing their working qualification, or their development takes place at a slower rate. Subjectively they are, to a certain degree, prepared by their education to accept this reality and to strive for leading positions less frequently than men — or even to refuse them as positions unsuitable for women.

The investigation of 500 women occupying leading economic positions revealed that the absolute majority of them performed lower economic functions to which they had been appointed at the age of approximately 35 years. At the time of the research, the average net monthly income of these women amounted up to 1645 Kčs; only completed university education appeared to be advantageous from the economic point of view. The clear majority of the examined women were married women, most of them had also children; families with one child predominated over families with two children. Most of these children were already older, of school age or adolescents. On the whole, the investigated women bestowed more care on

their children than was the all-state average.

One half of the women performing the leading economic functions, i. e. those women who mastered their exacting working activities and devoted to their occupation more than the officially determined working hours, were also fully burdened by the work connected with housekeeping which they were doing all by themselves. A further proportion of the women shared this work with the other members of the family. The higher was the age of the women, the more often did the weight of the whole household rest on them. On the average, the respondents devoted to their household three hours daily; this is less than the all-state average. It was found, however, that the whole burden is very high, in spite of the lower time expenditure on housekeeping. The overburdening of these women was intensified by the low utilization of the services (laundry, cleaning). For the most part, the examined women found support in their marriage partners, especially as regards the appreciation of their wives' employment activities; less frequent, however, was these partners' concrete help in the household.

The investigation into the structure of life values revealed that the questioned women attributed the first place in the value hierarchy to leisure, then to health and to the desire for peace. As the greatest obstacle to a better self-realization, it was again the problem of leisure that was mentioned; this was followed by the necessity of doing housework and hints at insufficient services.

From the research results obtained it is obvious that the women's family background is favourable in several respects: in the lower time expenditure on housework, in the smaller number of children — which, though unfavourable from the all-social viewpoint, is advantageous for them, for the performance of their function. Further, these women found support in their marriage partner who usually had understanding for their occupation. They could take advantage of his advice, turn to him with their difficulties.

On the other hand, however, it has become evident that concrete help in performing housework from the part of the other family members is insufficient and that the idea of the woman's responsibility and duty to ensure the smooth functioning of the household still survives. This fact is emphasized by the insufficiencies in the tertiary sphere.

It can be assumed with certainty that together with the improvement of the amount and quality of the services and with the elimination of the old myth of the woman, the explosion of the women's erudition will manifest itself also in the increasing number of women asserting their talents, knowledge, skills and experience in an adequate manner.